

ЦІННІСНИЙ КОНСТРУКТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Ю. Ж. ШАЙГОРОДСЬКИЙ,
КАНД. ПСИХОЛ. НАУК

YURIY. GH. SSHAIGORODSKIY,
Ph.D. in Psychology

Abstract. The Value Component in the Inter-Cultural Communication

The article offers the author's vision of the dynamics, structure and hierarchy of values in the nowadays world. Considering objectivity as one of the major criterion of classification of values, the author examines the hierarchy of generally accepted values in various cultures: western, oriental and Muslim analysing the main differences between value systems of different cultures.

Теорія цінностей – узагальнена назва “мережі” проблем, загальних для так званих оцінюючих наук – етики, естетики, психології, політології, антропології, соціології, етнології. Спеціалізація усе більше й більше розділяє ці науки, ізольовуючи одну від іншої, а аксіологія (грец. *axios* – цінність і *logos* – вчення) діє у зворотному напрямку, окреслюючи проблеми, загальні для них.

Розмаїтість підходів до вивчення аксіосфери породжує велику кількість критеріїв для класифікації і систематизації цінностей. Існують різні точки зору щодо їх природи і розуміння. Зокрема, цінність розглядається:

- як предмет, що має певну користь і здатний задовольнити ту чи іншу потребу людини;
- як ідеал, до якого прагне людина;
- як норма, якої необхідно дотримуватися;
- як значущість чого-небудь для особистості або соціальної групи.

На наш погляд, є ще одна ознака цінностей, що надає їм особливого значення. Цінності – своєрідний культурний “код”. Його специфічність обумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Цей своєрідний “код” забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, народу, нації, розвитку національної свідомості. Ціннісна “система ідентифікації” зберігає націю як носія унікального, самотнього, лише їй притаманного. Національно-культурна специфіка ціннісної системи значною мірою обумовлює і особливості національної психології. Ієрархія національних цінностей вибудовувалась віками, обумовлювалася всією історією нації і коригувалась нею через зміну ціннісних норм і настанов у залежності від часу, конкретної епохи розвитку. Очевидно, саме “культурний код” лежить в основі твердження про те, що шлях цивілізації є не одно-, а багаторядним.

Сучасна аксіологія виходить з того, що цінність – це поняття, що

вказує на суспільне або особистісне значення (значимість) явищ, фактів, подій. Саме тому, аналізуючи його, традиційно застосовують критерій об'єктивності. У результаті цінності розділяються на об'єктивні та суб'єктивні (див. табл. 1). Причому у більшості наукових підходів об'єктивні, матеріальні цінності трактуються як "первинні", базисні. Внаслідок цього, духовні, суб'єктивні, внутрішні цінності особистості вважаються вторинними, похідними від матеріальних, об'єктивних. Такий підхід нерідко призводив до нівелювання багатьох важливих аспектів у дослідженні цінностей, таких, як воля, емоції, переживання, віра, почуття, ідеали та ін.

Таблиця 1

Класифікація цінностей за критерієм об'єктивності

Об'єктивні цінності	Суб'єктивні цінності
Предмети матеріальної та духовної діяльності	Установки
Суспільні відносини	Вимоги (норми)
Природні явища, які мають певне значення для людини і використовуються для задоволення її потреб	Ідеали, цілі
	Оцінки
	Орієнтації тощо

Очевидно, що будь-яка класифікація цінностей є умовною, адже класи формуються за певними ознаками, а в такій складній сфері, якою є ціннісна, виявити "сталі" ознаки досить важко. Це стосується і класифікації за критерієм об'єктивності. Дійсно: чи існують "об'єктивні" цінності насправді, якщо люди з часом змінюють свої ціннісні уявлення на протилежні? Особливо гостро це питання постає у періоди глобальної переоцінки цінностей, коли виникає сумнів у значущості колишніх цінностей. Зауважимо, на пострадянському просторі ця переоцінка охопила навіть саму методологію аксіологічних досліджень. Численні спроби класифікації та структуризації світу цінностей не будуть нічого варті, якщо призводитимуть

до абсолютизації того чи іншого аспекту ціннісної сфери (наприклад, об'єктивних або суб'єктивних цінностей). Бо, зрештою, "цінності не є дійсністю ні фізичною, ні психічною. Сутність їх полягає в значущості, а не в їх фактичності"¹. Разом з тим, для вивчення будь-якого феномена, предмета чи явища застосування методу аналізу його складових є безперечним.

На процес формування цінностей впливають усі значимі чинники людського існування – біологічні, соціальні, психічні тощо. Їх індивідуальне поєднання обумовлює особистісну структуру цінностей, яка, проте, "вибудовується" на загальнолюдських цінностях. Загальнолюдські цінності стають особистісними, якщо вони – частина внутрішнього світу особистості і, в результаті засвоєння, набули особистісного смислу.

Отже, ще одним критерієм класифікації цінностей може виступати триада "загальнолюдські цінності – суспільні цінності – особистісні цінності", яка є результатом історичного розвитку і свідчить про тенденцію до виокремлення та вияву сутнісних цінностей людини. "Навіть у біологічній і напівбіологічній сфері, яка керується насолодою та болем, уже існує самообмеження почуттями реальності або розрахунком – для подальшої поведінки. Соціальна ж людина починається з сублімації, з того, що безпосередні рушії – задоволення-незадоволення – витісняються інтересами та цінностями"².

Пріоритет загальнолюдських цінностей над іншими – індивідуальними та колективними (суспільними, національними) – не просто декларація. Це, скоріше, аксіологічний імператив, який усвідомлюється сьогодні різними напрямками наукової думки. Це також – вимога часу, без

задоволення котрої людство може припинити своє існування.

Безперечно, взаємозв'язок загальнолюдських, суспільних та особистісних цінностей не є однозначним. Чимало дискусій виникає з приводу понять "справжня цінність" та "псевдоцінність" або "уявна цінність", а також щодо природи власне загальнолюдських цінностей.

Незважаючи на проблематичність зазначеного підходу, триада "загальнолюдські - суспільні - особистісні цінності" заслуговує на особливу увагу. Завдяки їй стає можливим вивчення культурологічних коренів цінностей. Це, в свою чергу, дозволяє зробити істотний крок до цілісного бачення аксіосфери, на відміну від об'єктивно-суб'єктивного підходу.

Цінності формуються на основі суспільної практики, індивідуальної діяльності людини в рамках певних конкретно-історичних суспільних відносин, форм комунікації і мають соціальний характер. Суспільні відносини - це та площина, де здебільшого збігаються цінності особистості та суспільства. Отже, можна говорити про політичні, правові, естетичні, моральні, релігійні цінності, які є відбитком відповідних відносин, що склалися у суспільстві.

Як зазначалося, суспільний підхід у вивченні різних явищ, у тому числі і цінностей, довгий час був домінуючим. Для нашого дослідження більш доцільним є використання особистісного підходу до розуміння цінностей без будь-якої спроби його абсолютизації. Це означає, що, будучи соціальними за своєю природою, цінності втілюються в структуру особистості, де відбувається їх трансформація.

Особистісний підхід дозволяє виділити два ціннісні рівні в структурі особистості - зовнішній і внутрішній. На зовнішньому рівні знаходяться суспільні і культурні (наголосимо) норми, які супроводжують

особистість з дня її народження. Людина входить у світ готових, ustalених норм, що, значною мірою, визначають критерії оцінок і поведінки. Норма виступає своєрідною соціальною характеристикою поведінки особистості. Цінності тісно пов'язані з нормами. Найчастіше вони навіть ототожнюються (коли мова йде про соціальні норми). Але норма є раціональним і формалізованим регулятором поведінки людей, який вони одержують ззовні - з традицій, морального кодексу, релігійних настанов, мовних правил, етикету поведінки, юридичного закону тощо. Люди мусять підкорятися такій нормі, навіть якщо не розуміють її смислу, доцільності, відповідності власним інтересам. Цінність, навпаки, - це внутрішній, емоційно сприйнятий і засвоєний особистістю орієнтир поведінки. Саме тому цінність виступає як власна духовна інтенція, а не надособистісний, відчужений регулятор поведінки. Коли М. Лютер промовив своє знамените: "На тому стою, і не можу інакше!" - він чітко висловив принцип своєї ціннісної свідомості, так само як Л. Толстой у своєму: "Не можу мовчати!" Дотримування ж норм поведінки (від юридичних до релігійно-обрядових) впливає не з внутрішнього імперативу, а з усвідомлення того, що "так заведено", "так потрібно", "так поводитися батьки і діди", "таким є правило".

Без сумніву, ми стикаємося з однаково необхідними регуляторами поведінки - зовнішнім (норми) і внутрішнім (цінності), які доповнюють одні одних. Чи стає норма цінністю особистості, залежить не тільки від неї самої, але й насамперед від типу культури, в якій функціонують зазначені норми і цінності.

У культурах традиційного типу писані норми (тексти біблійних заповідей або сформульовані пророком правила поведінки мусульманина, законодавство) або неписані (передані

з покоління в покоління у вигляді усної традиції) керують поведінкою як окремих індивідів, так і сукупних суб'єктів – статевих і вікових груп, станових, професійних, конфесійних. Відбувається це незалежно від того, чи є такі норми цінностями даного суб'єкта, чи він сприймає їх як зовнішню силу, якій він мусить підкоритися.

Історичний перехід від традиційної культури до культури інноваційної, особистісно-креативної, різко змінив співвідношення ціннісного і нормативного механізмів регуляції поведінки – від домінування нормативного до переваги ціннісного. Внутрішній ціннісний рівень або внутрішні цінності – це цінності, які певним чином пройшли кризу свідомості особистості і стали її власними цінностями. Це цінності, які, в першу чергу, стосуються проблем сенсу життя та сутності особистісної активності.

Загальна закономірність усвідомлення кожною людиною сенсу свого буття полягає в тому, що її ціннісне витлумачення вважається або утвердженням знайденого способу існування, або втіленням мрії про бажане, але поки що недоступне буття. У той же час проглядається тенденція до наростання “планетарної єдності”, до пошуку “вічних цінностей”, породжуваних “загальнолюдськими інтересами” і “загальнолюдськими ідеалами”. Ця теза набуває особливого значення, якщо під загальнолюдськими цінностями розуміти “цінність життя”, яка, “щоб бути справжньою цінністю, має бути вільною”, що робить другою загальнолюдською цінністю саму свободу, третьою цінністю такого масштабу є людська “гідність”, а четвертою – “справедливість”. Проте цілком очевидно, що весь цей набір цінностей є специфічним для сучасного етапу історії європейської культури, – він був невідомий,

наприклад, культурі російського середньовіччя і цілком далекий від сучасної мусульманської культури.

Необхідно визнати, що культурна, духовна, а відтак і ціннісна єдність людства є тільки можливістю, а не дійсністю. Її не було протягом усієї минулої історії, не існує й сьогодні. Зрештою, багато наших сучасників вважають реалізацію цієї можливості черговою утопією. Щоправда, зараз, як нам здається, починають складатися передумови для перетворення “людства у собі” у “людство для себе”, яке керується єдиними загальнолюдськими цінностями. Зрозуміло, ніхто не може гарантувати, що це перетворення здійсниться. У соціокультурній сфері майбутнє може бути тільки предметом віри, але не знання, проте віра ця не безпідставна – вона ґрунтується на усвідомленні того, що альтернативою варіанту нелінійного розвитку людства може бути в ХХІ сторіччі тільки самознищення людства.

Як зазначалося вище, людина з моменту свого народження перебуває під впливом “культурного коду”, її свідомість формується у світі пануючих і детермінованих культурою норм, в які трансформовано накопичений національний досвід і досвід усього людства. Людина, як суб'єкт культури, у своїх думках, переживаннях, діях орієнтується на установлені норми і духовні цінності культури, до якої належить.

У процесі засвоєння культурного досвіду людина знову відкриває цінності власне для себе. Якщо ж цього не відбувається, то культурні цінності залишаються незатребуваними, “мертвими”. Можливо, саме тому В. Франкл звернув увагу на одну із найсерйозніших проблем нашої епохи – на проблему екзистенціального вакууму³. Руїнуються старі цінності і традиції, людина втрачає свої культурні корені, і як результат – утрата сенсу життя. Зрештою, на сьогодні

нішній день, проблема засвоєння загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості – одна з фундаментальних проблем людського буття.

Різноманітні соціокультурні типи суспільства мають специфічні цінності, які є важливим чинником визначення ціннісних орієнтацій і поведінки особистості, а також засобом її соціалізації.

У ході дослідження двох найзначніших в історії людства ціннісних парадигм – Сходу і Заходу – ми бачимо, що кожна з них відбиває цінності, пов'язані зі специфікою способу життя відповідного суспільства. Так, для східної традиції характерним є ствердження єдності суспільства і людини, домінування таких норм і правил поведінки особистості, як справедливість, гуманність, ширість, людяність, повага до батьків і старших. Особливе місце в процесі соціалізації особистості належить тут родині та релігійним нормам. Власне кажучи, саме суспільство розглядається як велика сім'я одновірців. Головна спрямованість виховання і соціалізації особистості – не на зміну світу, а на зміну себе, на самовдосконалення в рамках запропонованих парадигм.

Для західної ж традиції характерним є протиставлення особистості і суспільства, пріоритет індивідуальних цінностей над суспільними. Відповідно до цього соціалізація особистості пов'язується тут, насамперед, із зміною соціального середовища і світу. Порівняльний аналіз цінностей західної і східної культур на сучасному етапі⁴ (див. табл. 2) показує, що в західному типі культури первинними є такі цінності, як індивідуальність, гроші, ефективність, першість, агресивність, повага до молоді, рівність жінок і чоловіків у суспільстві. У східній культурі переважають колективна відповідальність, скромність, повага до старших, патріотизм, материнство, авторитаризм.

Проблема "Схід – Захід" має у своїй духовній основі різні ціннісні домінанти: Схід зберігає систему цінностей традиційної культури з її міфологічними витоками, а Захід утверджує свободу особистості як верховну цінність, якій підпорядковані всі інші. Вона дає життя ідеї політичної свободи, принципам "свободи творчості" як головній художній цінності і "індивідуального смаку" як головній естетичній цінності.

У дослідженні американських соціологів "Основи міжкультурної комунікації"⁵ узагальнені основні розбіжності цінностей різних регіональних культур (див. табл. 3). Вчені визнали за необхідне розділити цінності в залежності від їхньої важливості для культури на первинні, вторинні і третинні, при цьому кожна може виступати як позитивна чи негативна цінність.

Аналіз наведених даних (див. табл. 1, 2, 3), свідчить про наявність суттєвих розбіжностей у ціннісних структурах різних культур. Підґрунтям, очевидно, є домінування у ціннісній структурі (див. табл. 1) об'єктивних (у культурах Заходу і Сходу) і суб'єктивних (мусульманські, африканські культури, чорні культури Америки) розбіжностей.

Детерміновані великою кількістю факторів: економічних, політичних, релігійних, цінності становлять своєрідний фонд загальнонаціональної, загальнокультурної мотивації. В контексті зазначеного виникають проблеми національного темпераменту та національних почуттів. Адже, незважаючи на наявність у кожного народу всіх типів темпераменту (як індивідуальних динамічних особливостей психічних процесів і станів), динаміка вияву їх психічної діяльності здійснюється за історично закріпленими у свідомості народу канонами, етнічними нормами. В основі ж національного (етнічного) почуття лежить емоційна сторона усвідомлення своєї етнічної, культурної належності.

Структура цінностей в різних культурах

Західні культури	Східні культури	Мусульманські культури
Цінності першорядного значення		
Індивідуальність	Материнство	Ієрархія
Ієрархія	Ієрархія	Мужність
Мужність	Мужність	Колективна відповідальність
Багатство (гроші)	Міць держави	Повага до старших
Пунктуальність	Мир	Патріотизм
Першість	Скромність	Релігія
Спасіння, допомога	Карма	Авторитаризм
Активність, наполегливість	Колективна відповідальність	
Повага до молоді	Повага до старших	
Колір шкіри, національність	Гостинність	
Рівність жінок	Збереження середовища	
Людські позитивні якості	Колір шкіри, національність	
Ефективність, якість	Святість орних земель	
Релігія	Патріотизм	
Освіта	Авторитаризм	
Безпосередність		
Цінності другорядного значення		
Материнство	Повага до молоді	Материнство
Патріотизм	Рівність жінок	Міць держави
Авторитаризм	Людські позитивні якості	Багатство (гроші)
	Освіта	Скромність
	Безпосередність	Спасіння, допомога
		Активність, наполегливість
		Повага до молоді
		Колір шкіри, національність
		Людські позитивні якості
		Освіта
		Безпосередність
Цінності третьорядного значення		
Міць держави	Індивідуальність	Пунктуальність
Мир	Багатство	Ефективність
Збереження середовища	Активність	Якість
	Ефективність	
Цінності, що мають несуттєве значення		
Скромність	Спасіння	Мир
Відповідальність	Допомога	Карма
Гостинність	Першість	Збереження середовища
Святість орних земель		Першість
		Святість орних земель
		Рівність жінок

Таблиця 3

Основні розбіжності цінностей різних культур

Цінності	Первинні	Вторинні	Третинні	Несуттєві
Індивідуальність	З*	Ч*	С*	М*
Материнство	ЧС	МЗ	—	—
Ієрархія	ЗСМА	Ч	—	—
Мужність	ЧМСЗА	—	—	—
Міць держави	СА	МЧ	З	—
Мир	С	Ч	ЗА	М
Гроші	ЗАЧ	М	С	—
Скромність	С	ЧАМ	—	З
Пунктуальність	З	Ч	МС	А
Спасіння	З	М	—	СЧМ
Карма	С	—	—	МЗЧА
Першість	З	Ч	—	САМ
Агресивність	ЗЧ	М	АС	—
Колективна відповідальність	САМ	Ч	—	З
Повага до старших	САМ	Ч	—	З
Повага до молоді	З	МАЧС	—	—
Гостинність	СА	Ч	—	З
Майно, що успадковується	В	—	МАЧЗ	—
Збереження середовища	С	ЧА	З	М
Колір шкіри	СЗЧ	М	—	А
Святість орних земель	С	А	—	ЧМЗ
Рівність жінок	З	СЧ	А	М
Людські позитивні якості	ЗЧ	САМ	—	—
Ефективність	З	Ч	СМ	—
Патріотизм	ЧМАС	З	—	—
Релігія	ЗЧМАС	—	—	—
Авторитаризм	СМА	ЗЧ	—	—
Освіта	ЗЧ	ЗАМ	—	—
Невимушеність	З	ЧСМА	—	—

* Умовні позначення:

З - західні культури

М - мусульманські культури

А - африканські

С - східні культури

Ч - чорні культури Америки

культури

Тріумф ідей лібералізму в англо-американському регіоні і країнах Західної Європи поступово призводить до того, що людину починають розглядати і вивчати як цінність для суспільства і для самої себе. Разом з тим, зауважимо, що до "планетарного" тріумфу ліберальних ідей поки що далеко. Усвідомлення цього, безумовно, існує в наукових колах. Виникає інша проблема, що лежить в

практичній площині, - проблема виховання культурних і етнічних особливостей в міжкультурній комунікації.

Стрімкий розвиток науки і сучасних технологій, визнання світового лідера у цій галузі життєдіяльності призвело, на наш погляд, до певних ускладнень в міжкультурній комунікації. Підґрунтям може бути певна перевага підходу "вони в наших очах" над іншим - "ми в їх очах".

Сучасні тенденції глобалізації багатьох сфер життєдіяльності в практичному плані вимагають врахування означених вище особливостей і, в свою чергу, породжують проблему прийняття політичних рішень. Ця проблема виключно важлива тому, що від прийняття тих чи інших рішень залежать зміст, якість життя, а в умовах глобалізаційних тенденцій – і саме існування цивілізації.

Історія суспільного розвитку свідчить, що до ціннісної проблематики частіше всього звертаються

на його "переломах", а цінності сприймають як своєрідний "магічний кристал", завдяки якому можна зрозуміти глибинні процеси, що відбуваються у тій чи іншій соціальній системі, виявити їх суть. У контексті цього чи не найважливіша практична складова аксіології – прогностика. Саме за допомогою призми "ціннісного кристалу", аналізуючи ціннісні системи народів, культур, можна знайти відповіді на одвічні питання: куди і чи тією дорогою йдемо, що чекає на нас – злетити чи падіння, розквіт чи стагнація...

Р.С. 11 вересня 2001 року весь світ потрясли події, що сталися у США. Цивілізований світ разом з американським народом здригнувся від масштабів трагедії і, як ніколи гостро, відчув, що є цінності, які необхідно захищати всім світовим співтовариством. А поняття "глобалізація", "світова безпека", "міжнародний тероризм", "загальнолюдські цінності" набули такого реального змісту, що, здається, вже всі зрозуміли – світ став дійсно іншим, а проблема співіснування в ньому – ключовою.

¹ Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – СПб., 1911. – С.128-129.

² Гинзбург Л. Человек за письменным столом. – Л.: Советский писатель, 1989. – С.244.

³ Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990.

⁴ Каган М.С. Философская теория ценности. – СПб.: Петрополис, 1997. – С.146.

⁵ Ситарм К., Когделл Г. Основы межкультурной коммуникации // Человек. – 1992. – №4. – С. 116.